

Marcel van der Linden
Sovjetunionens klasskaraktär:

Nytt produktionssätt – Milovan Djilas

Utdrag ur *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates since 1917*, s 119-22 [delar av kapitel 5: ”Från SUKP:s tjugonde kongress till undertryckandet av ”Pragvåren” (1956-1968)”. Översättning från engelska, Göran Källqvist.

Om Milovan Djilas, se Thomas Meaney: [Milovan Djilas – ”En liten gammal farfar”](#)

Se även lästipsen allra sist.

Under en tid betraktades Milovan Djilas (1911-1995) som en av det jugoslaviska kommunistpartiets viktigaste teoretiker.¹ Efter brytningen mellan Belgrad och Moskva utvecklade han en hård kritik mot det sovjetiska kommunistpartiet, inspirerad av berörda skrifter av Trotskij. Djilas blev övertygad om att arbetarklassen i Sovjetunionen inte längre hade någon politisk makt. I sin pamflett från 1950, *Om nya vägar till socialismen*, hade han följande att säga om Sovjetunionen:

I Sovjetunionen finns det ingen ekonomisk bas för att skapa en ny klass. Det som händer där, och vars yttre uttryck vi ser, innebär inte och kan inte innebära en återgång till kapitalismen, utan är i själva verket ett nytt fenomen som uppstod på grundval av socialismen och inom dess ramar.²

Även om detta stycke fortfarande visar ett starkt samband med Trotskijs *Den förrådade revolutionen*, förändrades detta n Djilas i en senare text anklagade Sovjetunionen för byråkratisk ”imperialism”. Sedan hävdade han att det härskande skiktet – trängt av den ökande motsättningen mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena – försökte hitta en lösning för sina inhemska problem genom att utvidga sig utåt, genom att suga ut och underkasta sig andra länder.³

I sin pamflett gjorde Djilas en tydlig analytisk skillnad mellan Sovjetunionen och Jugoslavien. Även om han konstaterade byråkratiska tendenser i sitt eget land, så trodde han inte att de kunde få överhanden där, eftersom de historiska förutsättningarna och styrkebalansen mer lutade åt en avveckling av byråkratin.⁴ Men senare ändrade han denna bedömning, och 1953 började han ge uttryck åt en principiell kritik av själva Jugoslavien. I en rad artiklar, som gjorde att han uteslöts ur partiet, pekade han på allvarliga brister i det jugoslaviska systemet, och på risken för despoti av sovjetisk typ. Parallellt med denna utveckling påbörjade han en långtgående revidering av den trotskistiska teorin. I efterdyningarna till det folkliga upproret i Ungern publicerade han en artikel där han hävdade att det höll på att växa fram en ny klass, den kommunistiska byråkratin, både i

¹ Djilas blev kommunist under sina litteraturstudier vid universitetet i Belgrad. Under kung Alexanders monarkistiska diktatur hade han tillbringat lång tid i fängelse. I slutet av 1930-talet stödde han Tito under kampen om makten i kommunistpartiet. 1938 valdes han in i centralkommittén och ett år senare blev han medlem i politbyrån. Mellan 1948 och 1953 var han tillsammans med Edvard Kardelj och Boris Kidri en av arkitekterna bakom det jugoslaviska självförvaltningssystemet. 1953 blev han vicepresident i Jugoslavien och ordförande för förbunds församlingen. På grund av sin samhällskritik berövades han all sin makt under ett extraordinärt partimöte 1953-1954. Under åren 1956-1961 och 1962-1966 satt han återigen i fängelse som olikstänkande. Se Reinhartz, *Milovan Djilas: A Revolutionary as a Writer*, New York: Columbia University Press 1981.

² Djilas, *On New Roads to Socialism. Address Delivered at the Pre-Election Rally of Belgrade Students*, 18 mars 1950, Belgrad: Jugoslavenska knjiga, 1950, s 12–13.

³ *Ibid*, s 16-18

⁴ *Ibid*, på flera ställen.

Sovjetunionen och Jugoslavien.⁵

I sin bok *Den nya klassen*, som gavs ut 1957, vidareutvecklade Djilas sin teori att en ny sorts härskande klass hade upprättats. Hans analys påminner om Rizzis, Burnhams, Shachtmans och andras teorier, och han gjorde inte gällande att han var nyskapande ("Nästan allt i denna bok har uttryckts någon annanstans och i annan form.")⁶ och inriktade sig på den så kallade politiska byråkratin. Detta skikt skulle inte, resonerade han, likställas med byråkratin som sådan:

... endast ett speciellt skikt av byråkrater – de som inte är förvaltningstjänstemän – bildar kärnan i den styrande byråkratin eller, enligt min terminologi, i den nya klassen. Detta är i verkligheten en politisk byråkrati eller en partibyråkrati. Andra tjänstemän bildar bara den apparat som den nya klassen kontrollerar...⁷

Så även om byråkratin å ena sidan var en del av hela statsapparaten, så var den å andra sidan bara en del av partiapparaten. Partiet utgjorde klassens kärna, men alla partimedlemmar var inte en del av den politiska byråkratin. Bara de byråkrater som på grund av sitt administrativa monopol hade speciella privilegier tillhörde den nya klassen.

Enligt Djilas uppfattning skiljde sig den härskande "politiska byråkratin" från tidigare härskande klasser. Han nämnde tre avgörande avvikelser från det traditionella mönstret. För det första, medan tidigare härskande klasser hade gripit makten med hjälp av en revolution efter att ekonomiska förändringar redan hade ägt rum inom de gamla samhällsförhållandena, så skapade den politiska byråkratin sitt eget ekonomiska system först när revolutionen hade lyckats: "De kom inte till makten för att fullborda en ny ekonomisk ordning, utan för att upprätta sin egen och därmed etablera sin makt över samhället."⁸ För det andra, medan tidigare härskande klasser hade existerat som klasser redan före revolutionen, var inte detta fallet i Sovjetunionen. Där bildades den nya klassen definitivt först efter att den hade gripit makten. Den nya klassens förtrupp hade alltså ett medvetande som låg före händelserna. Den tänkte redan på sin klassmakt innan den faktiskt tog makten.⁹ För det tredje följde från detta avancerade medvetande ännu en skillnad: i motsats till tidigare klasser kunde den nya härskande klassen bara uppstå i en speciell sorts organisation, bolsjevikpartiet.¹⁰

Kopplat till dessa "medfödda skador" hos den politiska byråkratin, konstaterade han fler skillnader mot andra härskande klasser. Den nya eliten hade ett utomordentligt svagt klassmedvetande. Den genomsnittlige politiska byråkratin var inte ens medveten om att han tillhörde en ny besutten klass, trots att han visste att han tillhörde en grupp med bestämda teorier, mål och inställningar.¹¹ Dessutom var den politiska byråkratin fastare och mer strikt organiserad än någon annan härskande klass, med resultatet att dess makt var historiskt utan motstycke:

Den nutida kommunismen är den typ av totalitär stat som baseras på tre grundläggande faktorer för kontroll av folket. Den första är makt, den andra kontroll över produktionsmedlen och den tredje ideologi... Inget totalitärt system i historien, inte ens något nutida sådant system – med undantag för kommunismen – har samtidigt och i sådan grad lyckats förena alla dessa faktorer.¹²

Djilas hävdade att Sovjetunionens historia kunde delas in i tre faser: Lenins revolutionära kommunism, Stalins dogmatiska kommunism, och från mitten av 1950-talet den odogmatiska kommunismen, som visade upp ett till synes kollektivt ledarskap. Schematiskt kan skillnaderna

⁵ Djilas, "The Storm in Eastern Europe", *The New Leader*, 19 november 1956.

⁶ Djilas, [Den nya klassen](#), på marxistarkiv.se, s 1.

⁷ *Ibid*, s 21.

⁸ *Ibid*, s 21.

⁹ *Ibid*.

¹⁰ *Ibid*, s 26.

¹¹ *Ibid*, s 32.

¹² *Ibid*, s 84

mellan de tre perioderna sammanfattas så här:

Period	Ledarskap	Förhållande till makten
”Revolutionär period”	Lenin	Makten grips, grundvalarna för den nya klassens styre upprättas.
”Dogmatisk period”	Stalin	Med parollen ”socialism” inleddes en massiv industrialiseringsprocess. Därmed befästes den nya klassens makt.
”Odogmatisk period”	Kollektivt ledarskap	Med parollen ”laglighet” bevarades klassamhället på ett ”lugnt” sätt, utan stora utrensningar etc.

Men Djilas betonade att denna trefaldiga uppdelning bara skulle betraktas som ett grovt och abstrakt schema. Det fanns enigt hans åsikt inga tydligt avgränsade faser. Det fanns dogmatism också under Lenin, Stalin var inte någon kontrarevolutionär, och det kollektiva ledarskapets odogmatiska karaktär kunde, hävdade han, göras relativt. Icke desto mindre hade tydliga förändringar skett under historiens förlopp. Makten, som i början bara hade betraktats som ett medel för ett mål, hade mer och mer blivit ett mål i sig själv. I viss mening hade sovjetsystemet fullföljt sin funktion. Genom industrialiseringen satt den nya klassen nu stadigt i sadeln, och hade därmed nått sitt mål. Historiskt kunde bara medelmåttighet och stagnation fortfarande uppstå.¹³

Uppenbarligen lade Djilas till element till teorin om byråkratisk kollektivism. Till skillnad från Rizzi karakteriserade han inte den arbetande befolkningen som slavar. Till skillnad från både Rizzi och Burnham ansåg han att byråkratin var ett rent östeuropeiskt och sovjetiskt fenomen. Slutligen tittade Djilas – i motsats till både Rizzi, Burnham och Shachtman – noga på skillnaderna mellan de gamla härskande klasserna och den politiska byråkratin. Just de större nyanserna i Djilas’ teori visar att teorin om den nya härskande klassen till slut var svår att förlika med det marxistiska perspektivet på historien. Om partiet var kärnan till en ny härskande klass, vändes inte då trots allt den historiska materialismen (som tolkade politiska partier som företrädare för samhällsklasser och inte som deras källa) upp och ner? Djilas insåg svårigheten och talade om den som ett ”ovanligt” fenomen, men sa bara: ”I historien är det viktiga inte vem som sätter i gång en viss process – det enda viktiga är att processen sätts i gång.”¹⁴

Lästips

Till en början ansåg Djilas att Sovjetunionen var ”statskapitalistisk”. Denna uppfattning kritiserade Ernest Mandel i artikeln [Teorin om ”statskapitalism”](#) (1951).

Fler utdrag ur van der Lindens bok *Western Marxism and the Soviet Union...*:
[Trotskij och teorin om den degenererade arbetarstaten](#)

¹³ *Ibid*, s 101.

¹⁴ *Ibid*, s 22. Efter den stora uppmärksamheten kring Djilas återupptäcktes också Bruno (Rizzi) 1958, då *Le Contrat Social*, tidningen som redigerades av den gamla bolsjevikern Boris Souvarine (1895-1984), publicerade ett bidrag om ”Bruno R och den ’nya klassen’” (Henein, ”Bruno R. et la ’nouvelle classe’”, *Le Contrat Social*, vol II, nr 6 1958, s 365–368) Här presenterade den egyptiske surrealisterna Georges Henein (1914-1973) felaktigt ”Bruno R” som ”Bruno Rossi” och skrev om hans bortglömda verk *La Bureaucratization du Monde*: ”Det Djilas upptäckte och upplevde i slutet av en personlig erfarenhet som hade gjort honom besviken, hade Bruno R förkunnat 18 år tidigare, i en duell med det levande.” Det var början av en fullständig renässans för Rizzi, som på 1960-och 1970-talen ledde till nya utgivningar och översättningar av hans bok (se även stycke 6.iii.) I sitt bidrag hävdade Henein att ”R” hade försvunnit spårlöst efter 1942: ”Han ... försvann för gott, troligen offer för en räd av ockupationsarmén.” Det visade sig snart vara en felaktig misstanke. *Le Contrat Social* fick strax efteråt ett personligt brev från Rizzi, där han avslöjade sin rätta identitet. Den amerikanska Marxforskaren och Shachtmananhängaren Hal Draper (1914-1990) publicerade ett brev i tidningen med biografiska detaljer om Rizzi. Se även Bell, ”The Strange Tale of Bruno R.”, *The New Leader*, 28 september, s 19–20.

[Byråkratisk kollektivism – Burnham och Shachtman](#)

[Statskapitalism – Tony Cliff](#)

[Deutscher-debatten](#)

[Maoistiska varianter: Holmberg; Bettelheim och hans kritiker.](#)

Recensioner av van der Lindens bok:

Paul Flewers: [Kritiska teorier om Sovjetunionen](#)

Paul Le Blanc: [Teorier om stalinismen](#)